

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ПІДПРИЄМСТВА: КОМУНІКАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

© Босак А.О., 2008

Розглянуто низку проблем управління інтелектуальним капіталом (ІК) підприємства. Уточнено поняття "інтелектуальний капітал", "інтелектуальний потенціал", "інтелектуальні активи", "знання". Досліджено структуру ІК та визначено місце комунікацій у системі управління ІК. Виділено чинники, що впливають на рівень інтелектуального потенціалу та ефективність управління ІК. Проаналізовано методи оцінювання ІК. Досліджено вплив комунікацій на ефективність управління ІК підприємства.

In the article the problems of intellectual capital management of enterprise are considered. The notions "intellectual capital", "intellectual potential", "intellectual assets", "knowledge" are elaborate. Structure of intellectual capital is explored and the place of communications in the managerial system by the intellectual capital is determined. Factors, influence upon the intellectual potential level and efficiency of intellectual capital management are chosen. Existing methods of intellectual capital valuing are analyzed. Influence of communications on efficiency of intellectual capital management of enterprise is explored.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Ефективність функціонування будь-якого господарського суб'єкта, окремих галузей економіки чи адміністративно-територіальних одиниць залежить від низки факторів, вагомість яких змінюється залежно від виду економічної системи, особливостей економічних відносин та ступеня розвитку ринкової економіки. Існує і зворотний зв'язок: економічний потенціал країни залежить від потужності її окремих складових, які, однак, по-різному впливають на його величину і темпи розвитку.

Успішність окремого підприємства залежить від його ресурсного забезпечення, наявності сучасних технологій, достатності факторів виробництва та можливості розширення збуту готової продукції чи послуг. Серед цих факторів доцільно окремо відзначити ступінь розвитку інформаційної інфраструктури та рівень інтелектуального потенціалу підприємства, вагомість яких у кінцевому результаті його діяльності постійно зростає.

Інтелектуальний потенціал підприємства не може бути реалізований без комунікацій, тобто обміну інформацією між елементами системи управління, а також із зовнішнім середовищем. Розвинута система комунікацій підприємства повинна бути збалансованою, тобто задовольняти потреби підприємства в інформації, соціальних та управлінських впливах і ґрунтуватися на достатній технічній інфраструктурі.

Актуальною проблемою є оцінювання ІК підприємства та ефективного управління ІК, одним з інструментів якого є оптимальна система комунікацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Управління ІК стало актуальною темою наукових досліджень у 90-х роках ХХ ст. у розвинених країнах та починаючи з 2000 року в Росії та Україні. Серед західних дослідників проблем ІК доцільно виділити Р. Солоу, П. Ромера, П. Салівана, Т. Стюарта, Е. Брукінг, у роботах яких було обґрунтовано економічний вплив технологічних змін, розроблено модель ендогенного науково-

технічного розвитку, сформульовано теорії унікальних конкурентних переваг та управління інтелектуальними активами, виділено життєвий цикл інтелектуальних активів тощо [1, 2, 3, 4, 5, 6]. Ґрунтовні дослідження в галузі ІК ведуть російські вчені, зокрема Е.П. Скорняков, Г.В. Бромберг, Л.І. Лукічева, С.М. Климов, які розробили сучасні теорії інноваційного менеджменту, теоретико-методологічні аспекти внутрішньофірмового управління інтелектуальними активами, методологію управління ІК, методи формування і стратегічного управління інтелектуальними ресурсами [7, 8, 9, 10]. Серед українських вчених відомими дослідниками проблем ІК та інтелектуальної власності є О.В. Кендюхов, О.Ф. Морозов, В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн, які досліджують окреслену проблематику з позицій економіки та соціології [11, 12, 13].

Попри значний інтерес науковців до проблем розвитку ІК підприємств, управління знаннями та захисту прав інтелектуальної власності, недостатньо розробленими залишаються окремі аспекти інструментального забезпечення управління нематеріальними активами. Усі без винятку дослідники визнають ключову роль інформаційного обміну у формуванні та розвитку ІК, однак комунікаційний аспект управління в цій галузі предметно не розглянутий.

Цілі статті. Метою дослідження є вирішення таких завдань управління, пов'язаних з комунікаціями:

- уточнити поняття “ІК”, “інтелектуальний потенціал” та “інтелектуальні активи” і з'ясувати їхню взаємодію з поняттям “комунікації”;
- дослідити структуру ІК та визначити місце комунікацій в системі управління інтелектуальним капіталом;
- виділити чинники, що впливають на рівень інтелектуального потенціалу та ефективність управління ІК;
- проаналізувати відомі методи оцінювання ІК;
- дослідити вплив комунікацій на ефективність управління ІК підприємства.

Виклад основного матеріалу досліджень з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

1. Що ми розуміємо під поняттями "інтелектуальний капітал", "інтелектуальний потенціал", "інтелектуальні активи", "знання" і чи можна вважати їх тотожними?

Нині немає усталених тлумачень цих понять. Якщо ставити завдання кількісного оцінювання, то "ІК – це інтелектуальний інструментарій організації, що визначає її творчі можливості зі створення і реалізації інтелектуальної та інноваційної продукції" [14]. Також ІК трактують як суму тих знань всіх працівників підприємства, яка забезпечує його конкурентоспроможність. Ґрунтовне дослідження термінології, пов'язаної з поняттям ІК, здійснила Л.І. Лукічева. Зокрема, найпоширенішим визначенням ІК вона вважає таке: "...сукупна різниця між ринковою вартістю компанії та вартістю матеріальних активів". Інтелектуальні активи трактуються як "сукупність інформаційно-інтелектуальних ресурсів і продуктів", а інтелектуальні ресурси як "сукупність різноманітних форм об'єктивованих знань, що мають комерційну цінність" [8, с. 95].

Поняття "інтелектуальний потенціал" переважно визначають як "здатність системи (держави, регіону, підприємства, організації тощо) до знаходження унікальних рішень для досягнення значущих результатів в галузі науки, техніки, технології, у духовно-моральній сфері" [15]. Згідно з іншим підходом "інтелектуальний потенціал – це можливості створення, накопичення, використання здібностей, вмінь, досвіду персоналу організації" [16]. На думку Е.Н. Селезнева, "інтелектуальний потенціал – показник стану ІК і ефективності його використання" [14].

Знання – це сукупність відомостей з якої-небудь галузі, набутих у ході навчання, дослідження тощо. Крім того, знання – це пізнання дійсності в окремих її проявах і загалом наука. З іншого боку, знання – це сукупність інформації, якою володіє людина і суспільство [8, с. 96].

Під нематеріальними активами переважно розуміють активи, що не мають матеріального втілення, виникають на базі прав, привілеїв, взаємин, груп нематеріальних елементів, інтелектуальної власності [8, с. 96]. Б.З. Мільнер дає таке визначення нематеріальних активів: "...це специфічні активи, для яких характерні відсутність відчутної форми, довгостроковість використання та здатність приносити дохід" [18, с. 321].

Отже, названі поняття не є тотожними, хоча є спорідненими. ІК – показник вартісного характеру, який може бути виражений у грошовому вимірі через нематеріальні активи підприємства та його інноваційну продукцію. Інтелектуальний потенціал характеризує майбутню здатність до створення ІК, а знання можна вважати результатом реалізації інтелектуального потенціалу та однією з форм проявів ІК.

2. Яка структура ІК і яке місце в управлінні ним займають комунікації?

Більшість дослідників, починаючи з Т.Стюарта, погоджуються з тим, що ІК є інтегрованим утворенням і має три елементи: людський капітал, структурний капітал та споживчий капітал. Людські активи – це насамперед працівники організації, які володіють певними знаннями і навиками, мають певний характер, професійні якості, наділені моральними принципами та сповідують певну культуру. Структурні активи визначають потенціал творчої активності колективу, який забезпечує ефективне використання людських ресурсів. До структурних активів належать: технологія колективної роботи, принципи керівництва, система навчання спеціалістів, бізнес-технології, корпоративна культура, система комунікацій. Структурні активи забезпечують соціальні взаємодії в організації та сприяють накопиченню знань, набуттю нових навиків, збагаченню досвіду та вдосконаленню професійних якостей спеціалістів. Споживчі (маркетингові) активи – це імідж фірми, відомість її торгової марки та відповідна клієнтська база. До споживчих активів також належать усі зв'язки підприємства науково-технічного та міжнародного характеру [5, 11, 14, 15, 16, 18].

Е. Брукінг виділяє в структурі ІК чотири елементи: ринкові активи, інтелектуальну власність, людські активи, інфраструктурні активи. Ринкові активи – це потенціал, який забезпечують нематеріальні активи, пов'язані з ринковими операціями (торгові марки, лояльність до них покупців, канали розподілу, повторні угоди). Людські активи – сукупність колективних знань працівників фірми, їх творчих здібностей, вміння вирішувати проблеми, управлінські та підприємницькі якості, поведінка, стійкість до стресів. Інтелектуальна власність як актив є узаконеним інструментом для захисту різноманітних корпоративних активів (ноу-хау, патенти, авторські права, виробничі секрети тощо). Інфраструктурні активи – це технології, методи і процеси, які дають можливість підприємству займатися господарською діяльністю (корпоративна культура, методи оцінювання ризику, фінансова структура, бази даних) [6, с. 31–193].

Більшість дослідників дотримуються однієї з двох вищеописаних концепцій визначення структурних елементів ІК. Кожен з цих елементів на будь-якій стадії життєвого циклу свого формування і розвитку ґрунтується на комунікаціях різних видів. Основою структурних активів є обмін інформацією технічного та управлінського характеру; людські активи характеризуються інтенсивним використанням соціальних комунікацій; ринкові активи не можуть існувати без вхідних та вихідних інформаційних потоків. Отже, ми бачимо, що кожен з елементів ІК "зав'язаний" на елементарні комунікаційні процеси, які, своєю чергою, формують базові стадії комунікаційного циклу того чи іншого управлінського впливу.

3. Які чинники впливають на рівень інтелектуального потенціалу та ефективність управління ІК?

На величину ІК та рівень інтелектуального потенціалу впливають внутрішні та зовнішні чинники, які можуть бути класифіковані за окремими складовими ІК. До внутрішніх чинників належать: система комунікацій, система відбору та підвищення кваліфікації персоналу, науково-дослідні роботи, система стимулів до інноваційної діяльності тощо. Основними зовнішніми чинниками вважають: конкурентне середовище, державне регулювання у галузі інтелектуальної власності, рівень розвитку системи освіти, ступінь фінансування фундаментальних і прикладних наукових досліджень тощо.

Л.І. Лукічева наводить особливості ІК як об'єкта управління, кожна з яких впливає на ефективність управління, а саме:

- процеси формування і розвитку ІК мають творчий характер;
- необхідне суміщення виробництва і споживання;
- спостерігається унікальність та високий ступінь новизни результатів;
- існує жорстка залежність від інтелектуальної активності;
- необхідне охоплення всіх служб і підрозділів підприємства;

- значна потреба в інформаційному забезпеченні;
- неперервність і динамічний характер;
- повна або часткова відсутність матеріального втілення;
- наявність ефекту синергії;
- нерівномірний розподіл вартості і корисності.

На управління формування та розвитком ІК впливають такі чинники:

- сфера діяльності, організаційно-правова форма та стратегія підприємства;
- політично-правове та соціальне середовище;
- місткість ринків, взаємини з партнерами та імідж підприємства;
- наявність, інтенсивність та ефективність комунікаційних зв'язків із зовнішніми організаціями;
- фінансово-економічні фактори та ділова активність підприємства;
- організаційно-методичне забезпечення управління;
- рівень наукомісткості продукції, її складність та патентна чистота;
- наявність спеціалізованого програмного забезпечення, ступінь розвитку внутрішньої системи комунікацій;
- інтелектуальний потенціал працівників, їхня психологічна сумісність, рівень конфліктності;
- виробничо-економічні фактори [8, с. 50–57].

4. Як можна виміряти обсяг ІК чи рівень інтелектуального потенціалу і які вимірники можуть забезпечити їхню зіставність за окремими підприємствами, галузями, регіонами чи країнами?

Вартісне оцінювання ІК здійснюється як оцінювання нематеріальних активів, а оцінювання об'єктів інтелектуальної власності найчастіше відбувається в момент їхнього внесення до статутного капіталу чи у баланс підприємства. Оцінювання вартості винаходів пропонується здійснювати на основі розрахунку прогнозованого прибутку від комерційної реалізації продукції, виготовленої з використанням патенту або визначати частку прибутку, який створюється за рахунок об'єктів інтелектуальної власності. Ці підходи мають спільний недолік, який полягає в тому, що далеко не весь ІК підприємства виражається у вартості його об'єктів інтелектуальної власності.

Що стосується маркетингових активів, то їх часто оцінюють як "ділову репутацію" організації у зв'язку з витратами на створення юридичної особи, послуги консультантів, рекламні заходи, підготовку установчих документів тощо. Оцінювання маркетингових активів можна здійснювати на основі даних бухгалтерського обліку.

Однак такий підхід до оцінювання ІК не відображає реалій сучасної економіки. Тому деякі фахівці вважають, що вартість ІК треба оцінювати за аналогією зі знаннями працівників, тобто як різницю між ринковою вартістю всіх акцій фірми та вартістю її матеріальних активів. На жаль, фондовий ринок не завжди адекватно встановлює реальну вартість учасників ринку.

Лауреат Нобелівської премії і галузі економіки Д.Тобін запропонував надійніший показник оцінювання інтелектуальності підприємства, а саме коефіцієнт q , який відображає відношення ринкової вартості об'єкта до вартості його заміни. Так званий коефіцієнт Тобіна може характеризувати ступінь еквівалентності товарного обміну підприємства, ступінь його вигідності. Якщо $q=2$, тобто ринкова вартість підприємства вдвоє більша від вартості від його гіпотетичної заміни, то підприємство отримує з цього виду власності більшу порівняно з середньою вигоду і не відчуває на собі дії закону спадних повернень. У цьому сенсі q є показником монопольної ренти, тобто здатністю підприємства отримувати вищий прибуток завдяки тому, що у нього є щось таке, чого немає в інших. Це і є відчутним проявом ІК підприємства.

М. Вільямс запропонував розділити методи оцінювання ІК на 4 групи [19; 8, с. 435–440]:

- безпосередні методи (direct intellectual capital methods), основані на безпосередній грошовій оцінці різних складових ІК – Technology Broker, Citation-Weighted Patents; Inclusive Valuation Methodology (IVM), The Value ExplorerTM, Intellectual Assets Valuation, Total Value Creation (TVCTM), Accounting for the Future (AFTF);
- методи ринкової капіталізації (market capitalization methods), які оцінюють різницю між ринковою вартістю та балансовою вартістю активів – Tobin's Q, Investor assigned market value (IAMVTM), Market-to-Book Value;

- методи рентабельності активів (return on assets methods), при яких різницю між середньогалузевою рентабельністю активів і рентабельністю підприємства вважають додатковою ефективністю, яку генерує ІК – Economic Value Added (EVATM), Human Resource Costing & Accounting (HRCA), Calculated Intangible Value, Knowledge Capital Earnings, Value Added Intellectual Coefficient (VAICTM);

- індикаторні методи (scorecard methods), які оцінюють різні індекси та індикатори, часто якісного характеру – Human Capital Intelligence, Skandia NavigatorTM, Value Chain ScoreboardTM, IC-IndexTM, Intangible Asset Monitor, Balanced Scorecard.

Інтегральна оцінка ІК підприємства повинна відображати багатовимірність діяльності підприємства загалом. Для підприємств різної спеціалізації типовим може бути тільки підхід до оцінювання їх ІК, а набір показників буде строго індивідуальним. Тому Т.Стюарт пропонує всього три прагматичні принципи, керуючись якими, можна правильно вибрати інструментарій оцінювання:

1. Не ускладнювати завдання. Для оцінювання ІК підприємства потрібно не більше від трьох параметрів кожного його виду – людського, структурного і споживчого – плюс один інтегральний показник.

2. Вимірювати доцільно те, що має важливе стратегічне значення.

3. Вимірювати потрібно тільки ті види діяльності, які створюють інтелектуальне багатство.

М.Н. Руткевич та В.К. Левашов запропонували методику розрахунку індексу розвитку інтелектуального потенціалу країни, яка за певної модифікації може бути використана і на рівні регіону, галузі чи окремого підприємства. Інтегральний індекс інтелектуального потенціалу залежить від освітнього та наукового потенціалу. Своєю чергою, освітній потенціал визначається трьома показниками: рівнем загальної освіченості всього зайнятого населення; питомою вагою в населенні студентства; часткою витрат на освіту у валовому продукті. Науковий потенціал об'єднує в собі два індекси: питому вагу персоналу, зайнятого у галузі науки та наукового обслуговування, в загальній чисельності зайнятого населення; питому вагу витрат на науку у відсотках до валового продукту [15, 17]. Цей метод має одну принципову хибу, а саме складність визначення реальних індексів, оскільки населення не є гомогенним за територіями чи якістю освіти.

5. Як комунікації забезпечують ефективне використання ІК підприємства?

Усі етапи створення та використання ІК підприємства пов'язані з обігом інформації, яка є об'єктом збирання і накопичення і врешті-решт стає основою для отримання нових знань. Рівень розвитку системи комунікацій підприємства впливає на загальну ефективність його діяльності, а особливо в частині управління ІК.

Сьогодні практично будь-яку інформацію можна записати, а потім відтворити у потрібний момент скільки завгодно разів. Текстова, аудіо- та відеоінформація, службова документація, записи ділових переговорів, телеконференції та багато іншого може бути предметом так званої відкладеної комунікації, коли розрив у часі між автором повідомлення та його отримувачем може бути як завгодно тривалим. З одного боку, це дуже зручно, однак, як і кожне явище, відкладена комунікація має негативні особливості.

Усвідомлення того, що інформація може бути скільки завгодно разів відтворена, призводить до того, що її сутність не оцінюється об'єктивно, а її цінність розосереджується в часі. Це означає, що отримувач не вдумається в одержану інформацію і не запам'ятовує її, тобто не зможе її потім використовувати у вільному режимі спілкування. Це особливо небезпечно під час навчання персоналу. Документ, який можна скопіювати, не обов'язково читати, а отже, запам'ятовувати. Враховуючи величезні масиви інформації, з якою працюють сучасні службовці, це не є погано, однак важлива сутнісна інформація може бути неправильно оцінена і в результаті загубитись у масиві малозначущих повідомлень.

Другою проблемою відкладених комунікацій є те, що отримувач, знаючи, що він у разі потреби зможе ще раз переглянути (прослухати, почитати) отримане повідомлення, не налаштовується на уважне сприйняття, а отже, в результаті витрачає набагато більше часу на освоєння одержаної інформації та її подальше використання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, ми довели таке:

– категорії "інтелектуальний капітал", "інтелектуальний потенціал", "нематеріальні активи", "знання" не є тотожними і потребують подальшого уточнення і розвитку;

– структура ІК підприємства не є однорідною і, попри різні трактування фахівців, складається з трьох основних елементів: структурних, ринкових і людських активів. Кожен з цих елементів ґрунтується на використанні комунікацій різних видів і ступеня інтенсивності інформаційних потоків;

– на рівень інтелектуального потенціалу та ефективність управління ІК впливають технологічні, інформаційні, правові, економічні та соціальні чинники, вага яких може бути визначена в статистиці для окремого підприємства або в динаміці з певним ступенем невизначеності;

– більшість розроблених методів оцінювання ІК мають універсальний характер, тобто були створені для оцінювання активів як таких. Хоча це не применшує їхньої корисності для оцінювання окремих (переважно структурних) елементів ІК, однак свідчить про недостатній ступінь розвитку спеціальних методів оцінювання;

– ступінь розвитку системи комунікацій є визначальним чинником ефективності управління ІК підприємства. Якісні комунікації (з технічного та соціального аспектів) забезпечують раціональне використання інтелектуальних активів та їхній стійкий розвиток.

З огляду на отримані результати, надалі доцільно сформувати графічну та економіко-математичну моделі структури ІК підприємства, розробити методологію інтегрального оцінювання ІК та механізм його стійкого розвитку в умовах ринкової економіки.

1. Solow R.M. A contribution to the Theory of Economic Growth // *Quarterly Journal of Economics*. 1956. P.3–4.
2. Romer P. Endogenous Technological Change, *Journal of Political Economy*. 1990.
3. Romer P. Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, № 94, 1986. P. 1002–1037.
4. Sullivan Patrick H. *Profiting from Intellectual Capital: Extracting Value from Innovation*. John Willey & Sons, Inc. 1998. 366 p.
5. Стюарт Т.А. *Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций*. – М.: Поколение, 2007. – 368 с.
6. Брукинг Э. *Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии*. СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
7. Бромберг Г.В. *Интеллектуальная собственность: от создания до использования*. М.: ИНИЦ Роспатента, 2002. – 207 с.
8. Лукичева Л.И. *Управление интеллектуальным капиталом: Учебное пособие*. 2-е изд., стер. – М.: Омега-Л, 2008. – 552 с.
9. Климов С.М. *Стратегическое управление интеллектуальными ресурсами организации*. – СПб.: Общество "Знание", 2001. – 157 с.
10. Скорняков Э.П., Горбунова М.Э. *Как оценить коммерческую стоимость изобретения*. М.: ИНИЦ Роспатента, 2001. – 83 с.
11. Кендюхов О.В. *Интеллектуальный капитал підприємства: методологія формування механізму управління / НАН України; Інститут економіки промисловості*. – Донецьк : ДонУЕП, 2006. – 308 с.
12. Морозов О.Ф. *Цена думки – интеллектуальный капитал: монографія*. – Донецьк: Юго-Восток, 2005. – 352 с.
13. Базилевич В.Д., Ильин В.В. *Интеллектуальная собственность: креативы метафизического поиска: монографія*. – К.: Знання, 2008. – 687 с.
14. Селезнев Е.Н. *Интеллектуальный потенциал – показатель состояния интеллектуального капитала и эффективности его использования // Финансовый менеджмент № 5*. – 2004.
15. Руткевич М.Н., Левашов В.К. *О понятии интеллектуального капитала и способах его измерения // Науковедение*. – 2000. – № 1.
16. Резникова Е.А. *Теоретические основы интеллектуального потенциала внешнеэкономического персонала предприятия // Культура народов Причерноморья. Проблемы материальной культуры. Экономические науки*. 2006. – С. 85–88.
17. Лежнина Ю.П. *Взаимосвязь социально-экономических показателей региона с интеллектуальным потенциалом его населения // www.muh.ru/Docs/niipo/34_2006.htm*.
18. Мильнер Б.З. *Теория организации: Учебник*. – 6-е изд., перераб. и доп. М.: ИНФРА-М, 2008. – 797 с.
19. Williams M. *Is intellectual capital performance and disclosure practices related? McMaster Intellectual Capital Conference*. Hamilton, Ontario, 2001.